کۆدگۆڕینەوە و کۆد ــتێکەڵکردن

شاخەوان جەلال حاجی فەرەج [1] هیوا مەلوود عەبدوڵلا[2]

[1] بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان عێراق

[2] مامۆستا لە پەروەردەی دەرەبەندیخان

پوختە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە، کە بە ناونیشانی (کۆد گۆڕینەوە و کۆد- تێکەڵکردن)ە و تێیدا شیکردنەوە بۆ گۆڕینەوە و تێکەڵکردنی کۆد کراوە، هەروەها تێیدا تیۆرەکان و هۆکاری ڕودانیان و ئاستە زمانەوانییە جیاوازییەکانیان بە نموونەی ئاخاوتنی ڕۆژانەی قسەپێکەرانی زمانی کوردی ڕونکراونەتەوە. لەم ڕوانگەیەوە و بەمەبەستی چەسپاندنی ڕێبازی توێژینەوەی لێکۆڵینەوەکە، لێکۆڵینەوەکە بە سە ر سێ بەشدا دابەشکراوە، کە بریتین لە:

بەشی یەکەم بۆ (پاڵنەر و هۆکارەکانی کۆدگۆڕینەوە و کۆد__تێکەڵکردن) تەرخانکراوە، کە تێیدا هۆکار و پاڵنەرە زمانەوانی و نازمانەوانییەکانی ڕودانی ئەم دیاردەیە شیکراوەنەتەوە. بەشی دووەمیش بۆ (کۆدگۆڕینەوە) تەرخانکراوە، کە تێیدا جۆرەکانی کۆدگۆڕینەوە و پێکهاتە زمانییەکانی ئەم کۆدگۆڕینەوەیە خراوەتەڕوو. هەرچی بەشی سێیەمیشە بۆ (کۆد__تێکەڵکردن) تەرخانکراوە، کە تێیدا ڕوانین و ڕێبازەکانی کۆد__تێکەڵکردن نوێنراوە، هەروەك چۆن شێواز و پێکهاتە زمانییەکانی کۆد__تێکەڵکردن شیکراونەتەوە. لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەشدا گرنگترین ئەو ئەنجامانەی بەدەستهاتوون خراونەتەڕوو.

چەمکە کلیل: زانستی زمانی کۆمەڵایەتی، کۆد، کۆد گۆڕینەوە، کۆد تێکەڵکردن، ئاوێتەبوونی کۆد.

پێشەکی

ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بۆ (کۆدگۆڕینەوەوکۆد__تێکەڵکردن) تەرخانکراوە. لەم توێژینەوەیەدا هەردوو بابەتی کۆدگۆڕینەوەوکۆد__تێکەڵکردن خراونەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە. بۆ ئەم مەبەستە تیۆریانە و پراکتیکییانە توێژینەوەکە شیکراوەتەوە. بۆ بەدەستهێنانی ئەنجامی ورد و زانستییانە ڕێبازی پەسنیی شیکاری بەکارهێنراوە. ئەمەش بەمەبەستی پەسنکردن و شیکردنەوەی داتا وەرگیراوەکانی قسەپێکەرانی کوردیی ناوەڕاست. لەبنەڕەتدا ئەم توێژینەوەیە، توێژینەوەیەکی وەرگیراوە لە نامەی ماستەری (ئەنالۆژیای کۆدگۆڕینەوەلەزمانی کوردیدا).

ناوەرۆکی توێژینەوەکە لەپوختە بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و پێشەکی، سێ بەش، ئەنجام، لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە. ناوەرۆکی سێ بەشەکە بەمشێوەیە خراوەتەڕوو:

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە کۆدگۆڕینەوە و کۆد__تێکەڵکردن وچەند و چوونەکانیان و پێکهاتە زمانییەکانیان بە نموونەوە دەکۆڵێتەوە، بەجۆرێك بەشی یەکەم بۆ پاڵنەرو هۆکارەکانی کۆدگۆڕینەوە و کۆد__تێکەڵکردن دانراوە، لەو چێوەیەشدا هۆکار و پاڵنەرە زمانییەکان و نازمانیەکان باسکراون. بەشی دووەم بۆ کۆدگۆڕینەوە دانراوە، تیایدا لە دوو پاردا جۆرەکانی کۆدگۆڕینەوە و پێکهاتە زمانییەکانی کۆدگۆڕینەوە ڕوونکراونەتەوە. بەشی سێیەم بۆ کۆد__تێکەڵکردن تەرخانکراوە، بۆ ئەو مەبەستە بەسێ پار ڕوانگە و تیۆرییەکانی کۆد__تێکەڵکردن وشێوازەکانی کۆد__تێکەڵکردن و پێکهاتە زمانییەکانی کۆد__تێکەڵکردن شیکراونەتەوە.

دەستپێك...

لە ئەنجامی پێویستی پەیوەندیکردن، تێکەڵبوونی ئەندامان و چینە کومەڵایەتییە جیاوازەکانی کومەڵگە، بوونی جۆری زمانیی، توانستی زمانیی و توانستی پەیوەندیکردنی جیاوازەوە و بوونی پێڕەوی زمانیی جیاواز لە مێشکی مرۆڤدا[1] ، زۆرکات ئێمەی مرۆڤ لە کاتی پەیوەندیکردن و بەکۆدکردن و کۆدلێکدانەوەدا (قسەکردن، گفتوگۆکردن، نووسین) زیاد لە زمانێك یان جۆرێکی زمانی بەکاردەهێنین. ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە لە زۆرینەی ڕەهای کۆمەڵی قسەکردنییەکاندا جۆری زمانی جیاواز، یان لە زمانێك زیاتر بوونی هەیە. واتە دوودیوی زمانی و جووت__زمانیی، دوو دیاردەی جێگیری کۆمەڵن و هەندێکجار پێکەوە و هەندێکجاریش بە جیا هەن (جولییت غارمادی،1990: 167). هەرکاتێك ئاخێوەر بە شێوەی دوودیوی لە دوو زمانەکەی ڕوانی، ئەوا ئەو کاتە سێ شێوەیەی بەکارهێنانی دوو زمانەکە دەردەکەوێت:

مجلة جامعة التنمية البشرية
المجلد 4، العدد 4(2018) ؛ عدد الصفحات (12)؛ معرف الكائن الرقمي: 10.21928/juhd.v4n4y2018.pp86-97
أُستلم البحث في 30 اب 2018؛ قُبل في 25 ايلول 2018
ورقة بحث منتظمة: نُشرت في 10 كانون الأول 2018
البريد الإلكتروني للمؤلف : Email: shakhawan.faraj@univsul.edu.iq
حقوق الطبع والنشر ©2018 شاخەوان جەلال حاجی فەرەج وهیوا مەلوود عەبدوڵلا. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 4.0

1. لە بارودۆخی جیاوازدا زمانی جیاواز بەکاردەهێنین، وەك بەکارهێنانی زمانێك لە خوێندنگە و بەکارهێنانی زمانێکی تر لە ماڵەوە، کە پێی دەگوترێت دوودیویی زمانیی (Diglossia).
2. یان کۆدی دوو زمانەکە سەربەخۆیانە و بە نۆرە لە گفتوگۆدا بەکاردەهێنین، کە پێی دەگوترێت کۆدگۆڕینەوە (Code-Switching).
3. یان دوو زمانەکە تێکەڵدەکەین و بە کۆدی تێکەڵکراو قسەدەکەین، کە پێی دەگوترێت کۆد_تێکەڵکردن (Code-Mixing).

ئەوەی ئێمە لە خوێندنەوە و بەدوا گەڕانەکانماندا لە لێکۆڵینەوە کوردیی و بیانییەکاندا لە بارەی ئەم دوو دیاردە زمانییەوە، بەدیمانکرد، ئەوەیە کە ڕاوبۆچوون و لێکدانەوە و دابەشکاریی جیاواز هەیە. هەندێك لە زمانەوانان هەردوو دیاردەکەیان لە ژێر چەمکی (Code-Switching)[2]دا و هەندێکی تریش لە ژێر چەمکی (Code-Mixing)[3]دا پۆلێنیانکردوون و پێناسەیانکردوون. یان بە شێوەیەکی تر: هەندێکیان کۆد_تێکەڵکردنیان خستووەتە ناو کۆدگۆڕینەوەوە، یان بە پێچەوانەوە. هەندێکی تریشیان کۆد_تێکەڵکردن و کۆدگۆڕینەوەیشیان خستووەتە چوارچێوەی تێکەڵکردنی جۆرە زمانییەکان و جۆرەکانی تێکەڵکردنیانەوە، بەڵام هەندێکی تر جیاوازیی لە نێوان کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردندا ناکەن و بەتێکەڵی باسیانکردووە[4]. ڕەنگە هۆکاری ئەو تێکەڵی و بەیەکداچونەش لە لێکۆڵینەوەی ئەم دوو دیاردە زمانییەدا ئەوەبێت، کە هاوبەشی و لێکچوونی زۆر لە هەڵویست و پاڵنەر و هۆکاری ڕوودانیاندا هەیە و تا ڕادەیەك هاوشێوەن، بەڵام لە ڕووی زمانییەوە جیاوازن، چونکە کۆدگۆڕینەوە (Code-Switching) لەسەر ئاستی ستوونیی ڕستەکان ڕوودەدات و کاریگەریی لەسەر بونیادی ڕستە و شێوازی ڕیزبوونی پێکهاتە سینتاکسییەکان لە فرێز و مۆرفیمەسینتاکسییە دەسەڵاتدارەکان دانانێت وەك لە نموونەی (4)ی لاپەڕە(6)دا دەردەکەوێت. کۆد_تێکەڵکردن (Code-Mixing)یش لەسەر ئاستی ئاسۆیی ڕستەکان ڕوودەدات و کار لە بونیادی ڕستە و ڕیزبوونی پێکهاتەکانی مۆرفیمە سینتاکسییە دەسەڵاتدارەکانیش دەکات وەك لە نمونەی (29)ی لاپەڕە(13) دا خراوەتەڕوو، هەروەها لە ئاستی مۆرفۆلۆژییشدا کۆد و ڕێسا مۆرفۆلۆژییەکانی دوو زمانەکە تێکەڵدەکات. بەڵگەیەکی تری جیاوازیی ئەم دوو دیاردە زمانییە، ئەو پۆلێنکارییەی (سانکۆف Sankoff) و (پۆپلاك Poplack)ە، کە چوار دیاردەی زمانییان لە بەریەککەوتن و ململانێ زمانییەکانەوە جیاکردووەتەوە: (کۆدگۆڕینەوە، خواستنی کاتی، تێکەڵکردنی بونیاد و ڕێسا زمانییەکان، گۆڕانی زمانیی) (Pieter Muysken,2000:15).

لە لێکۆڵینەوە کوردییەکاندا کۆمەڵێك ناویان بۆ دانراوە، لەوانە: بازدانی زمانیی، بەیەکداچونی زمانیی، زمانگۆڕین، (زمانتێکەڵکردن، گۆڕینی زمانیی، بەریەککەوتنی زمانی، پەڕینەوە (محەمەد مەعروف فەتاح،2010: 142-143) (شادان شوکر،2008: 5)). بەڵام ئێمە جیایاندەکەینەوە و بەرامبەر چەمکی (Code-Switching) چەمکی (کۆدگۆڕینەوە) و بەرانبەر بە (Code-Mixing)، (کۆد_تێکەڵکردن) بەکاردەهێنین و وەك دوو ستراتیژ و توانستی کۆدگۆڕینەوەی جیاواز، بەڵام تەواوکەری یەکتر لێیاندەڕوانین. واتە هەموو کۆد تێکەڵکردنێك کۆدگۆڕینەوەیە، بەڵام هەموو کۆدگۆڕینەوەیەك کۆدتێکەڵکردن نییە. بەوەش کۆدگۆڕینەوە وەك شازاراوەیەك، هەردوو دیاردەکە لەخۆدەگرێت.

ئێمە لەم دوو دیاردەیە دەکۆڵینەوە، پەیوەست بەو بەریەککەوتنانەی لە ئاستە زمانییە جیاوازەکاندا لە نێوان زمانی کوردیی و زمانی ئینگلیزییدا ڕوودەدەن و کاریگەریی زمانی ئینگلیزیی لەسەر زمانی کوردیی بەتایبەت لە ئاستی وشە و مۆرفۆلۆژیدا. بەڵام نابێت ئەوەیشمان لە بیربچێت، کە بەهۆی داگیرکاری و ژێردەستەیی و پێکەوەژیانمان لەگەڵ نەتەوەکانی فارس، تورك، عەرەب، ئازەر، ئەرمەن و کەمینە نەتەوەیی و ئایینییەکانی کوردستان، کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردن لە نێوان زمانی کوردیی و زمانی ئەو نەتەوانەدا ڕوویداوە و ڕوودەدات. ئەوەش دیاردەیەکی ئاسایی زمانیی و کۆمەڵایەتییە. بەڵام دەبێت وریای ئەوەبین نەگاتە ڕادەی ژەهراوی بوونی زمانی کوردیی و مردنی بەهۆی خواستن و گۆڕین و تێکەڵبوونی کۆدە زمانییەکانەوە، چونکە هۆکارێکی گرنگیی مردنی زمانەکان ژەهری زمانیی و ژەهراویی بوونی زمانە (هادی نهر،1988: 128).

1) پاڵنەر و هۆکارەکانی کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردن:

هەریەکە لەم دوو دیاردە زمانی و کۆمەڵایەتییە (کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردن) کۆمەڵێك هۆکار و پاڵنەری زمانیی و نازمانیی (وەك دەروونیی و کەسی، کۆمەڵایەتیی، ئابووریی، کەلتووریی و ئایینیی و... هتد) هەن، کە وادەکەن ڕوبدەن، یان کارئاسانی بۆ ڕوودانی دەکەن. زۆرێك لەو سەرچاوانەی سوودمان لێبینیوە وەکچۆن هەردوو دیاردەکەیان بە تێکەڵی باسکردووە، هۆکار و پاڵنەرەکانی هەردوو دیاردەکەشیان هەر بە تێکەڵی باسکردووە، هەربۆیە دەگونجێت هەندێك لەو خاڵانەی خراونەتەڕو، تەنها بۆ یەکێکیان بگونجێت و هەندێکی تریشیان بۆ هەردووکیان[5] :

1/1) هۆکار و پاڵنەرە زمانییەکان:

1. ململانێی زمانیی و پێڕەوە زمانییەکانی جووت_زمانەکان .
2. بوونی هەڵبژاردنی ئاسان لە وشە و فرێز و یەکسانی پاڵنەرەکان و یەکە فەرهەنگییەکان.
3. نزیکی بونیاد و پێکهاتەی دوو زمانە لە ڕووی دەنگ و مۆفۆلۆژیی و وشە و ڕستەوە و نزیکی خێزان و ڕەچەڵەکی دوو زمانەکە. یان مێژوویەکی درێژ لە پەیوەندی نێوان دوو زمان.
4. بۆ پڕکردنەوەی بۆشایی و پێویستییە زمانییەکان، یان بۆ ناونانەوەی کەس و شتەکان و ڕووداوەکان و کارەکان و دیاردەکان.
5. گۆڕینی شێوازی قسەکردن لەلای جووت_زمانەکان لە شێوازی فەرمییەوە بۆ شێوازی نافەرمی و بە پێچەوانەشەوە، چونکە لە شێوازە نافەرمییەکاندا کۆد_تێکەڵکردن زیاتر ڕوودەدات.
6. فێربوونی زمانی سێیەم. وەك ئەوەی (شمیدیت) و (فرۆنا) پێیگەیشتون، کە فێرخوازێکی ئینگلیزیی زمان کە زمانی عەرەبییش دەزانێت، لە کاتی فێربوونی پرتوگالییدا، ناتوانێت پارێزگاری لە سەربەخۆیی زمانە عەرەبییەکەی بکات و لەگەڵ پرتوگالییەکەیدا تێکەڵیاندەکات (سوزان م. جاس و لاری،2009: 209).

2/1) هۆكار و پاڵنەرە نازمانییەكان:

1- جووت__زمانیی هاوتا، یان فێربوونی دوو زمانەكە هەر لە منداڵییەوە، بە تایبەت لە كۆمەڵ جووت__زمان و فرە__زمانەكاندا، كە تێیدا ئاخێوەر هەردوو زمانەكە بە هی خۆی دەزانێت، یان كاڵبوونەوەی ناسنامەی نەتەوەیی، كە تێیدا كەسەكە هیچ زمانێكیان بە هی خۆی نازانێت. بە ڕای (پۆپلاك Poplack)یش هەتا ڕادەی زانینی دوو زمانەكە زیاتربێت، ئەگەری گۆڕینەوە و تێكەڵكردن لە نێوانیاندا زیاترە (Pieter Muysken,2000:225). هەروەها چۆنێتی فێربوونی هەریەكە لە دوو زمانەكە. هەروەها فێرنەبوونی یەكێك لە دوو زمانەكە بەتەواوی، یان كەسێكە نیوە جووت__زمانە و خۆی بە خاوەنی هیچ زمانێكیان نازانێت. یان فێرنەبوونی دوو زمانەكە بە تەواوی وەك خۆیان، وەك زمانی دایك و زمانی خوێندن. لە هەندێك لێكۆڵینەوەدا دەركەوتوە، كە ئەوانەی توانستی زمانییان لە دوو زمانەكەدا لاوازە، زیاتر كۆد__تێكەڵكردن ئەنجامدەدەن.

2- هۆكاری بایۆلۆژیی: هۆكارگەلێكی خراپ، وەك تەمبەڵی، سوكایەتی، ناجێگیری دەروونی و زمانیی و زاڵنەبوون بەسەر شێوازی قسەكردنی یەكێك لە دوو زمانەكە. یان بیرچونەوەی زمانی و لەدەستدانی توانای قسەكردن، یان لێچون و لەدەستدانی زمانیی.

3- هۆكاری دەروونیی:

أ- وەك هەنگاوێك بۆ فێربوونی زمانی دووهەم ئەجامیدەدات، وەك ئەوەی كە فێرخواز وادەزانێت، یاسایەكی زمانیی زمانی دووهەم فێربوو، دەتوانێت بۆ هەموو هەڵوێست و دۆخێكی زمانی بەكاریبهێنێت.

ب-بۆ شانازیكردن و خۆدەرخستن و نیشاندانی ئاستی ڕۆشنبیریی.

ت-لاوازیی ئاخێوەر لە یەكێك لە زمانەكانیدا لە بوارە زانستییەكاندا.

4- هۆكارە كۆمەڵایەتییەكان:

أ- لاوازیی یەكێك لە زمانەكانی ئاخێوەر لە بوارە زانستییەكاندا. یان هاتنی دیاردەی كەلتووری و ڕۆشنبیریی نوێ.

ب-خۆلادان لە هەڵە تێگەیشتنی بەرامبەر، بە گێڕانەوە و ڕاستكردنەوە و ڕوونكردنەوەی زیاتری بۆچوونەكانی.

ت-كارلێكی نێوان زمانەكان و پەیوەندی و تێكەڵی كۆمەڵی قسەكردنەكانیان .

ث-وەك ستراتیژێكی و هۆكارێك بۆ دەربڕینی هاوسۆزی و دروستكردنی پەیوەندی و هاوسۆزیی لەگەڵ كۆمەڵە زمان جیاوازەكانی تردا و وروژاندنی هەستی گوێگر وتێگەیاندنی، بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندی مادی و مەعنەوی.

5- هۆكاری سیاسیی: داگیركاری و ناچاركردنی خەڵك بە وازهێنان لە زمانی نەتەوەیی خۆیان، وەك دانیشتوانی ئەمەریكای ناوەندی و ناوچەی كاریبی، یان یەكێك لە دوو زمانەكە، زمانی فەرمیی دەوڵەت و زمانی نەتەوەیی تەواوی كۆمەڵەكە نییە، بەڵكو تەنها زمانی قسەكردنی كۆمەڵە خەڵكێكە لەناو دەوڵەتەكەدا.

6- گۆڕینی شوێنی نیشتەجێبوون، كە وادەكات كۆچبەران هەوڵی خۆگونجاندن لەگەڵ دۆخی نوێ، زمانی ولآتی وەرگر بەكاردەهێنن، بەلآم بەهۆی كەمی ڕۆشنبیریی و كەمی توانستی زمانییەوە، بۆ پڕكردنەوەی كەموكورتییەكان، سوود لە زمانی یەكەمیشیان وەردەگرن. ئەمە بۆ كۆچی دەرەكی و كۆچی ناوخۆیی ناو زمانیش دەگرێتەوە، كە هەندێكیان كۆچی ماوەكورتن و هەندێكی تر ماوە درێژن (Carmen Llamas,2007: 109-110).

7- هۆكاری بابەتیی:

أ- بۆ نەپچڕانی پەیوەندییەكە، یان بۆ گۆڕینی بابەت و گواستنەوە بۆ بابەتێكی نوێ.

ب- وەك یارمەتیدەرێك بۆ دووبارەكردنەوە و ڕوونكردنەوەی زیاتری بیرەكە.

8- ئابووریی و بازرگانی، واتە كاریگەریی زمانی ولآتی بەرهەمهێن لەسەر زمانی ولآتی بەكاربەر لە بەكارهێنانی چەمك و زاراوەكاندا، یان وەك دروستكردنی زمانە پیجین و كریۆلەكان.

2) كۆدگۆڕینەوە Code-Switching :

ئەم چەمكە چەمكێكی زانستی هێماڵۆژی و زانستی زمانە. زۆرینەی زمانەوانان لەسەر ئەوە هاوڕان بۆ ئەوە بەكاردێت، كە كەسێكی جووت__زمان لە كاتی قسەكردن و گفتوگۆكردندا لە هەمان بارودۆخدا هەردوو زمانەكە بە نۆبە بەكاردەهێنێت، كۆدگۆڕینەوە لە نێوان ڕستەكاندا، یان لە ڕستەیەكەوە بۆ ڕستەیەكی تر ڕوودەدات. ئەم چەمكە یەكەمجار (هاینز فۆگت H.Vogt) بەكاریهێنا، ئەویش لە (ئۆرێل فاینرایش Uriel Weinreich)ەوە هەڵیهێنجاوە (muayad juma, 2012: 228). كۆزمانەوانەكانیش بۆ ئەو كەسانە بەكاریدەهێنن، كە جووت__زمانن و زمانی قسەكردن لە زمانێكەوە بۆ زمانێكیتر یان لە شێوازێكەوە بۆ شێوازێكیتر دەگۆڕن، یان بە گشتیی گواستنەوەی قسەكردنە لە لقە كۆدێكەوە بۆ لقە كۆدێكی تر (دانیال تشاندلر،2008: 438). (هدسن Hudson)یش بە دیاردەیەكی باوی كۆمەڵ باسیكردووە، كە ئاخێوەر لە كاتگەلێكی جیاوازدا ئەنجامیدەدات، ئەوەش دەرئەنجامێكی سروشتیی بوونی بارودۆخی جیاوازیی زمان بەكارهێنانە، چونكە ئاخێوەر لە هەڵوێست و بارودۆخی گونجاودا ئەنجامیدەدات (هدسن،1987: 101)، بەلآم (كارمین لاماس Carmen Llamas و هاوڕێكانی) ڕایانوایە، كە بەشدارانی گفتوگۆكە كۆدگۆڕینەوە لە ناو هەمان گفتوگۆدا ئەنجامدەدەن (Carmen Llamas &...,2007: 208). (گەمپێرز Gumperz) لە پێناسەكردنی كۆدگۆڕینەوەدا دەڵێت: "ئاخێوەر كاتێك زمانێك هەڵدەبژێرێت و قسەی پێدەكات، پاشان لە كاتی قسەكردندا و بەبێ پچڕان لە قسەكردندا ئەو زمانە دەگۆڕێت كە پێشتر بەكاریهێنابوو، زمانێكی تر سەرلەنوێ هەڵدەبژێرێت و قسەكردنی پێدەكات (شادان شوكر،2008: 6)". سەرەڕای هەموو ئەوانە (ڤالدێز Valdes) لەمبارەوە دەڵێت:"بەكارهێنانی دوو زمانە بە نۆرە لە ئاستی وشە و فرێز و مۆرفێمە بەندەكاندا ڕوودەدات (Ali Jukil.2012:228)". دوای خستنەڕووی ئەو پێناسە و ڕاوبۆچوونانە، دەتوانین بڵێین، كۆدگۆڕینەوە لێهاتوویەكی زمانیی كەسانی جوتزمانە، ئەویش بە نۆبە بەكارهێنانی دوو زمانەكەیەتی لە هەمان ئاخاوتندا.

دەبێت ئەوەش بڵێین، كە كۆدگۆڕینەوە دیاردەیەكی كۆمەڵایەتییە و پچڕانی پەیوەندی نییە، بەڵكو لێهاتوییەكە و یارییەكی زیرەكانەیە، كە جووت__زمانەكان بەو دوو زمانەی (-یان زیاتر) دەیزانن، بۆ بەدیهێنانی ئەركەكانی پەیوەندیكردن ئەنجامیدەدەن(Barbara& almeida,2009:4)،

بۆئەومەبەستەش ئاخێوەر زیرەكانە و بۆ خۆگونجاندن، ئاخاوتنەكەی دەگۆڕێت بۆ زمانەكەی تر بۆئەوەی زووتر بگات بە مەبەستەكەی خۆی. هەر بۆیە كاتێك

ئەنجامدەدرێت، کە گوێگریش لێهاتوویی بەکۆدکردن و لێکدانەوەی کۆدەکانی ئەو زمان و جۆرە زمانیانەی هەبێت، کە ئاخێوەر دەیبێژێت، یان گوێگر ئەندامی کۆمەڵێکی قسەکردنی بێت، کە کۆدگۆڕینەوە تێیدا چاوەڕوانکراوبێت (هدسن،1987: 103). کەواتە دەبێت ئەوە بزانین، هەموو جووت__زمانێك کردەی کۆدگۆڕینەوە ئەنجامنادات، یان دەرفەتی ئەنجامدانی نییە. کەواتە کۆدگۆڕینەوە نەتوانینی جیاکردنەوەی دوو زمان، یان نەبوونی توانستی زمانیی نییە، بەڵکو توانستێکی زیاتری پەیوەندیکردنە، کە جووت__زمانەکان لە بەردەستیاندایە (Barbara & almeida,2009: 8). بە پێچەوانەی ئەم ڕایەیشەوە بۆچوونێکیتر هەیە. بە ڕای (ڤاڵدێس Valdes) مەرجنییە هەمیشە هەر جووت__زمانەکان کۆدگۆڕینەوە ئەنجامبدەن، بەڵکو دەکرێت کۆدگۆڕینەوە لەناو زار و شێوەزار و گرووپ و کۆمەڵە قسەکردنییەکانی زمانێکیشدا ڕوبدات، واتە تاکزمانیش دەتوانێت ئەنجامیبدات ((Barbara & almeida,2009: 2) muayad juma,2012: 228).

ئەم بابەتە لە ناو خەڵکی ئاساییدا بە هەڵەی زمانی دادەنرێت. خەڵکانی نەتەوەپەرستیش بە کاڵبوونەوەی ناسنامەی نەتەوەیی و مردن و داڕمانی زمانیی دادەنێن، بەڵام لە زمانەوانییدا وەك دەروازەیەکی تری پەیوەندیکردن و توانست و لێهاتوییەك و شارەزاییەکی زمانیی لێیدەڕوانرێت، دیاردەیەکی پێرەوبەندیشە و هەڕەمەکی نییە و ڕەنگدانەوەی بونیادی کۆمەڵایەتییە و دەبێت هەر لەو ڕوانگەیەشەوە لێیبڕوانین (Barbara & almeida,2009: 1).

1/2) جۆرەکانی کۆدگۆڕینەوە:

لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکاندا چەند جۆرێك لە کۆدگۆڕینەوە باسکراون و ئاوڕیان لێدراوەتەوە، کە لێرەدا باسیاندەکەین:

1– بەپێی کات و ماوەی قسەکردن دوو جۆر کۆدگۆڕینەوە هەیە. یەکەمیان لەو وڵاتانەدا باوە، کە فرە__زمانن، یان زیاد لە زمانێکی فەرمییان هەیە، یان کۆمەڵەکەی بە چەند زمانێکی جیاواز قسەکردن دەکەن، واتە کۆمەڵێکی دیگلۆسیین، وەك وڵاتی (لۆکسەمبۆرگ) کە زمانی ئەڵمانیی ستاندارد و زاری ئەڵمانیی لۆکسەمبۆرگیی و زمانی فەرەنسیی ستانداردی تێدا بەکاردێت. لە پەرلەمانی ئەم وڵاتەدا ئەڵمانی ستاندارد بەکارنایەت، بەڵکو فەرەنسی یان زاری ئەڵمانی لۆکسەمبۆرگی بەکاردێت، بەڵام لە بوارە ئابوورییەکاندا ئەڵمانی بەکاردێت و لە بوارە ڕۆشنبیریی و کەلتووریی و هونەرییەکاندا فەرەنسی بەکاردێت (اندریە مارتینی،2009: 223). لە چەندین وڵاتیتریش دابەشبوونێکی هاوشێوە هەیە. ئەم جۆرە کۆدگۆڕینەوە بەپێی شوێن و بارودۆخ و پێگەی زمانەکان و هەستی ئاخێوەران دیاریدەکەین، ئەم جۆرە پێیدەوترێت کۆدگۆڕینەوەی مێتافۆڕیی (هدسن،1987: 101) (Carmen Llamas&...,2007: 208)، بەڵام (باربارا و ئەلمێدا Barbara and Almeida) ئەم جۆرە بە کۆدگۆڕینەوە دانانێن و دەڵێن نابێت جووت__زمانیی و دوودیوی زمانی تێکەڵ بە کۆدگۆڕینەوە بکرێت، چونکە کۆدگۆڕینەوە کردەیەکی کەسییە و تاکەکەس بڕیاردەدات کەی و چۆن ڕوبدات، بەڵام جووت__زمانیی و دوودیوی زمانیی دیاردەی کۆمەڵایەتیین (Barbara & almeida,2007: 6).

جۆرەکەی تر ئەوەیە، کە لە کاتی قسەکردن گفتوگۆکردندا لە هەمان کات و بارودۆخدا، کۆدی دوو زمان بە نۆبە بەکاربهێنین. زۆربەی زمانەوانان ئەم جۆرەیان بە کۆدگۆڕینەوەی ڕاستەقینە دادەنێن، (گامپێرس Gumperz)ئەم جۆرەی بە کۆدگۆڕینەوە لە گفتوگۆدا ناولێناوە (هدسن،1987: 102) (Carmen Llamas & Ltd,2007: 208).

2– لە ڕووی دەروونییەوە دوو جۆر کۆدگۆڕینەوە دیاریکراوە، ئەوانیش (کۆدگۆڕینەوەی بەئاگایانە) و (کۆدگۆڕینەوەی نائاگایانە) ن (Carmen Llamas & Ltd,2007:208)(محەمەد مەعروف فەتاح،2010: 142-145). یەکەمیان ئاخێوەر بە مەبەست، بۆ بەدیهێنانی خواستەکانی و ئامانجەکانی گفتوگۆکە، یان بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی زیاتر، یان بۆ شاردنەوەی مەبەستێك، ئەنجامیدەدات. کۆدگۆڕینەوەی پراگماتیکیی دەکەوێتە ناو ئەم جۆرەوە. دووەمیشیان کەسانێك ئەنجامیدەدەن، کە نەخۆشی، یان لاوازی زمانییان هەیە (Barbara & almeida,2009: 7). هەروەها ئەو کەسانەش ئەنجامیدەدەن، کە هەستی نەتەوایەتیی و سۆزی ئەندامێتییان بۆ کۆمەڵی قسەکردنیی کاڵبوەتەوە و هەردوو زمانەکە بە هی خۆیان دەزانن.

2/2) پێکهاتە زمانییەکانی کۆدگۆڕینەوە:

لێرەدا هەوڵدەدەین ئەو ئاستە زمانییانە بخەینە ڕو، کە تێیدا کۆدگۆڕینەوە لە نێوان زمانی کوردیی و زمانی ئینگلیزییدا ڕوودەدات. بە نموونەی کۆدگۆڕینەوەی زمانی کوردیی و زمانەدراوسێکانیشی پاڵپشتیاندەکەین. کۆدگۆڕینەوە لە ئاستی وشە و ڕستە (بە ڕستەی سادە و ڕستەی لێکدراوەوە)، ڕوودەدات. واتە کۆدەکان لە ئاستی دەنگ و واتادا بە جیا، یان پێکەوە لە کاتی قسەکردندا، بۆ کۆدی زمانێکیتر دەگۆڕدرێنەوە.

یەکەم/ کۆدگۆڕینەوە لە ئاستی وشەدا: ستراتیژێکی جووت__زمانەکانە. لە گۆڕینی وشەی زمانی کوردیی و بە کارهێنانی وشەی زمانی ئینگلیزیی دیاردەیەکی باوە و بەهۆی بوونی هەڵبژاردنی جیاوازیی کۆدەزمانییەکانی هەردوو زمانەکەوە ڕوودەدات. دەبێت ئاخێوەر لێهاتوویی و توانایەکی پێشکەوتوی لە هەردوو زمانەکەدا هەبێت. واتە گۆڕینەوە لە ئاستی ستوونیدا ڕوودەدات و پەیوەندی بە ڕادەی فێربوونی وشەکانی هەردوو زمانەکەوە هەیە (Barbara & almeida,2009: 3,7,9). ئەم ئاستە زمانییەی کۆدگۆڕینەوە زیاتر پەیوەستە بەو وشانەی کە ناوی دیاردە کەلتووری و ڕۆشنبیریی و کۆمەڵایەتییە نوێ و جیهانییەکانن. واتە سەرچاوەی کۆدە گۆڕاوەکانی ئاخێوەر، سێ جۆرن:

1- زمانێکی بیانیی، یان زمانی دووەمی ئاخێوەر.
2- زار و شێوە زارەکانی زمانی یەکەمی، یان زمانی دووەمی.
3- چەمك و زاراوە زانستی و تەکنەلۆژی و ئەلیکترۆنی و پسپۆڕیی و جیهانییەکانی تر.

ئەوەش کاتێك ڕوودەدات، کە ئاخێوەر وشەی ئەو زمانی دووەمەی بەکاردەهێنێت، ئەویش بە دوو شێوە دەبێت: یان بە فۆنەتیکی زمانەکەی خۆی، یان بە فۆنەتیکی زمانی دووەمەکەی (هدسن،1987: 105)، وەك لە نموونەکانی (1) و (2)دا دەردەکەوێت. ئەمە بۆ زمانەکانی تریش هەروا بووە، وەك لە نموونەی (3)دا دەردەکەوێت.

1) ئامانج کوڕێکی ئەکتیڤە .
2) لایکی پۆستەکانی فەیسبوکەکەتم کرد.
3) زۆر عەیبە بۆ ئەو ئەشخاسانەی کە لە ئەسنای تەکەلوما ئەلفازی عەرەبی ئیستعمالدەکەن.

هەموو ئەو نمونانەی خرانەڕو لە سەرەتادا کۆدگۆڕینەوە بوون، بەلآم ئەگەر ڕێککەوتنی کۆمەلآیەتییان لەسەرکرا و لە بەکارهێنانی ڕۆژانەدا جێگەی خۆیان گرت و کەلێنێکی فەرهەنگییان پڕکردەوە، ئەوا دەچنە ناو فەرهەنگی زمانەکەوە و دەچەسپێن و دەبن بە وشەی وەرگیراو. بەلآم زۆرێك لە زمانەوانەکان و ئەو سەرچاوانەی بۆ ئەم بابەتە سوودیان لێ وەرگیراوە، لەناو بابەتی کۆدگۆڕینەوەدا باسی وشە وەرگرتنیان کردووە، کە ڕێگەیەکە بۆ دەولەمەندکردنی فەرهەنگی زمان، بەلآم ئەم دوو بابەتە دوو جیاوازیی بنەڕەتییان هەیە ئەوانیش:

1- وشەوەرگرتن بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی واتایی و فەرهەنگیی زمانە و وشەکە ئەگەر ڕێککەوتنی کۆمەلآیەتیی لەسەر کرا، ئەوا دەچەسپێت و دەبێتە وشەیەکی نوێی زمانەکە و دەمێنێتەوە. بەلآم کۆدگۆڕینەوە دۆخێکی کاتییە و دوای تەواوبوونی گفتوگۆکە، ئەویش تەواودەبێت و وشە بەکارهاتووەکانیشی نایەنە ناو زمانەکەیترەوە، چونکە زۆرجار ئەو وشانەی، کە لە کۆدگۆڕینەوەدا بەکارهاتون، بەرامبەرەکەیان لە زمانەکەیتردا هەیە و پێویست بە وەرگرتنیان ناکات.

2- وشەوەرگرتن کۆمەڵ ئەنجامیدەدات و کەسانی تاکزمانیش بەکاریدەهێنن، بەلآم کۆدگۆڕینەوە تەنها کەسانی جووت__زمان بەکاریدەهێنن.

دووەم/ لە ئاستی ڕستەدا: زۆرترین و باوترین شێوەی کۆدگۆڕینەوە بەدیدەکرێت، کە پێیدەوترێت (نێوان__ڕستەیی Inter-sentential). ئەم ئاستە زمانییەی کۆدگۆڕینەوە کاتییە و هەمیشەیی نییە و بە تەواوبوونی دۆخ و دەوروبەری قسەکردن، یان گۆڕانی بابەتی گفتوگۆکە، یان گۆڕانی بەشدارانی گفتوگۆکە، ئەویش تەواودەبێت، بەلآم دەکرێت وشە و مۆرفیمەکانی بۆ زمانەکەی تر بخوازرێن. لەم ئاستە زمانییەدا بە چەند شێوەیەك ڕوودەدات:

1. دەربڕینی ڕستەی سەربەخۆ و جیایە بە ئەو زمانانەی، کە ئاخێوەر دەیانزانێت (کوردیی و ئینگلیزیی) و دەتوانێت بەکاریانبهێنێت. زۆربەی زمانەوانانیش لە سەر بنەمای ئەم ئاستە زمانییەی پێناسەی کۆدگۆڕینەوەیان کردووە، وەك لە نموونەی (4) دەردەکەوێت.

(4) ماریا: سلآو، ئەم کاتەت باش.
ئازاد: سلآو بۆ تۆش، سوپاس، فەرمو؟!
ماریا: Where is Sulaimani Palace?
ئازاد: Sulaimani Palace locates in the Salim street

2. گۆڕینی ڕستەیەك لە ڕستە لێکدراوەکان, یان گۆڕینی پارڕستە یان شارستەی ڕستە ئاوێتەکان، دانانی ئینگلیزییەکە لە جێگەی بە تایبەتمەندیی و یاسای ڕێزمانی زمانی ئینگلیزییەوە، وەك لە نموونەی (5)دا خراوەتەڕوو. هەروەها ئەم شێوەیەی کۆدگۆڕینەوە لە نێوان زمانی کوردیی و زمانەکانی تری دراوسێیدا بەدیدەکرێت، وەك لە نموونەی (6)دا خراوەتەڕوو.

(5)ئاوات: چی بۆ نووسیویت؟
کاروان: (You call me)،تا پێت بڵێم چی نووسیوە
(6) (ماما تعال)، ئەمیر دەگری. (کوردیی-عەرەبیی)

3) کۆد__تێکەلکردن:Code-Mixing

یەکێکە لە بوارەکانی توانستی بەکۆدکردن و کۆدلێکدانەوە، (کۆد__تێکەلکردن)ە، کە بابەتێکی تری لێکۆلینەوەیە لە کۆدبەکارهێنان. بە واتای تێکەلکردنی کۆد و یەکە زمانییەکانی دوو زمان، یان زیاتر دێت. توانستێکی زیادەی جووت__زمانەکانە لە پەیوەندیکردن و کۆدگۆڕینەوەدا. لە سالآنی (1970)کانەوە تویژژینەوە لەم بابەتە سەریهەلداوە و زۆرینەشیان تایبەتبوو بە تێکەلکردنی زمانەکانی ئیسپانی و ئینگلیزیی لە مەکسیك، لە سالآنی (1980)کانیشەوە کۆمەلێك ڕێسای جیهانی لە بارەی (کۆد__تێکەلکردن)ەوە دۆزرانەوە و تا ئیستاش تویژینەوەیان لەسەر دەکرێت (Pieter Muysken,2000:12).

لە بارەی ناساندن و پێناسەکردنییەوە، بە تێکەلکردنی کۆدە زمانییەکانی دوو زمان لە ڕستەدا ناسێنراوە) .(Carmen Llamas &...,2007:208) لیپسکی) دەلێت: "ئەوەیە، کە لە سنووری ڕستەیەکدا ڕوودەدات، هەندێکجار بە (ناو__ڕستەیی Intra-sentential)ناودەبرێت"، یان بەوە پێناسە دەکرێت کە "هەموو دیاردەکانی تێکەلکردنی بونیادە فەرهەنگی و تایبەتمەندییە ڕێزمانییەکانی دوو زمان لە چوارچێوەی ڕستەیەکدا دەگرێتەوە"(Muayed Juma,2012:234) ، کە چەمکی (ناو-ڕستەیی Intra-sentential)دەینوێنێت (شادان شوکر،2008: 35). هەر لەو بارەوە، (کلاین) دەلێت: "زمان تێکەلکردن ئەو شتانەیە کە لە سیستەمی دوو زماندا یەکتر دەبڕن (بەیەکدەگەن). ئەمە کاتێك ڕوودەدات، کە قسەکەر پابەندبوونی بە زمانێك لەدەستدەدات و بەردەوام دەبێت لە ڕستەکەدا بەزمانێکی تر (شادان شوکر،2008: 6)"، مەرجی ڕوودانی ئەم دیاردەیە ئەوەیە، دەبێت ئەو دوو زمانە لە هەمان کۆمەلدا بەکاربهێنرێن و قسەکردنیان پێبکرێت چ شانبەشانی یەکتربێت، یان بە شێوەی لاسەنگ. یان بەشدارانی گفتوگۆکە خاوەنی هەمان جووت__زمانبن و دەسەلآتیان بەسەریاندا بشکێت. بەوەش بەیەکداچونی زمانیی، یان تێپەڕاندن ڕوودەدات (سوزان م. جاس و لاری سلینکر،2009: 221). دەبێت ئەوەش بزانین، کە تێکەلکردن لە خۆلادان ئاسانترە. بە ڕای (فاینرایش(Weinreich یش بەیەکداچوون بەهۆی نەگونجاندنی پێوەرە زمانییەکان لەگەل دەوروبەرەکەیدا و لە ئاستەکانی (فەرهەنگ، سینتاکس، مۆرفۆلۆژیی، دەنگسازی)دا ڕوودەدات (جولییت غارمادی،1990: 167-168) (بۆ نموونە و زانیاریی زیاتر لەسەر ئەم پێناسانە، بڕوانە (3/3)

3–1) ڕوانگە و تیۆرەکانی کۆد__تێکەلکردن:

دیارە کۆد__تێکەلکردنیش وەك هەر بوارێکی تری زانستی زمان و زانستی هێمالۆژیی لێکۆلینەوە لەسەری کراوە و تیۆریی و گریمانەی جیاواز بۆ چۆنێتی شیکردنەوەی پێشکەشکراوە. (ڤۆگت Wogt) دەیبەستێتەوە بە لایەنی دەروونییەوە، بەلآم (گامپێرز Gumperz) پەیوەستی دەکاتەوە بە دەوروبەری کۆمەلآیەتیی جیاوازەوە (شادان شوکر،2008: 5-6). هەروەها (هدسن Hudson)یش ڕایوایە دەبێت لە دوو لایەنەوە لێکۆلینەوە لەم بابەتە ئەنجامبدرێت، کە:

لایەنی کەلتووریی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، کە تا چەند ڕێگە بە ڕوودانی دەدەن.

لایەنی بیر و دەروونی مرۆڤ و ئاوەزیان (هدسن،1987: 104-105).

هەرچەندە زۆرینەی ئەم تیۆرییانە گرنگیی بە ئاستی سینتاکس و زمانە تێکەڵ و کریۆلەکان دەدەن، بەڵام باسیشیان لە قسەکردن و گفتوگۆی ڕۆژانەی خەڵك کردووە و ئاوڕیشیان لە تێکەڵکردنی ئاستی مۆرفۆلۆژیی داوەتەوە. گرنگترین ڕوانگە و تیۆرییەکانیش ئەمانەن:

1-1/3) ڕوانگە زمانییەکان:

زمانەوانەکان کۆمەڵێك گریمانە و تیۆرییان خستوەتە ڕوو، کە هۆکاری تێکەڵکردنی کۆدەکانی دوو زمان، یان دروستبوونی زمانە تێکەڵەکان ڕووندەکەنەوە، (جولییت غارمادی،1990: 191-198)[7] هەندێك لەو تیۆریی و ڕوانگانەی باسکردووە، لەوانە:

1- تیۆریی فرەڕەچەڵەکیی: لە چوارچێوەی زمانە تێکەڵەکاندا هێنراوەتەئاراوە، وەك پیجین و کریۆل. باوەڕی بە فرەیی ڕەچەڵەکی زمانە تێکەڵەکان هەیە، واتە کۆدەکانی لە زیاد لە زمانێکەوە وەرگرتوە، یان لە نێوان دوو گرووپی کۆمەڵایەتییدا ڕوودەدات، کە زمانی دایکییان تەواو لەیەکتر جیاوازە، هەروەها گرنگیش بە هەڵوێستە زمانییەکان و بونیادی زمانیی و مەرجە مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکانی گەشەکردنی زمانە تێکەڵەکان دەدات. بە بڕوای ئەم تیۆرییە: تیۆریی قسەکردنی منداڵان (Baby Talk) دەگەڕێتەوە بۆ (چارلیی لیلان) و یەکێکە لە تیۆرییەکانی (فرەیی ڕەچەڵەك)، کە گرنگیی بەم لایەنەی زمانە تێکەڵەکان و زمانتێکەڵکردن دەدات. شێوازێکی باوی قسەکردنی مامۆستا و خاوەن کار و کێڵگەکان بوو لەگەڵ فێرخواز و بەندە و کرێکارە زمانجیاوازەکانیاندا. ئەو خاوەن کار و کێڵگانە بە شێوەی قسەکردنی منداڵ قسەکردن و گفتوگۆیان لەگەڵ دەکردن. واتە لە ڕێگەی لاساییکردنەوەی شێوازی زمانفێربوونی منداڵانی ساواوە، هەوڵیاندەدا کە فێری زمانێکیان بکەن، کە بتوانن بە هۆیەوە پەیوەندی لە نێوانیاندا دروستبێت. (بلومفیلد) گەشەی بەم تیۆرییە دا و بڕوای وابو، دەبێت هانی فێرخواز بدرێت بۆ دووبارەکردنەوەی قسەکردنەکە، یان بۆ وەڵامدانەوەی ئاخێوەر. دواتر فێرخواز دەتوانێت دووبارە بەکاریانبهێنێتەوە، چونکە زمانی پیجین لە چەند تایبەتمەندییەکدا لە زمانی قسەکردنی منداڵ دەچێت:

أ- ناوەرۆکی وشەی زۆر بەرامبەر بە ژمارەیەکی کەم لە وشە.

ب- پۆلە وشەکانی لە چاو زمانی هەراشەکاندا زۆر لاستیکیین.

ت-دژیەکیی لە گۆکردندا و بە ڕێژەیەکی زۆر کەمکردنەوەی دەربڕینەکان.

2- تیۆریی تاکڕەچەڵەکیی: تیۆرییەکی ترە لەبارەی زمانە تێکەڵەکانەوە و زمانەوانە پورتوگالییەکان خستیانەڕوو و پەرەیان پێدا. لەو ڕوانگەوە لە زمانە تێکەڵەکان دەڕوانێت، کە ئەو زمانە تێکەڵانەی بناغە ئینگلیزیی و فەڕەنسیین، یان ئەوانی بناغە هۆڵەندیی و ئیسپانیین، هەموویان ژمارەیەکی زۆر وشە و مۆرفیم و دارشتەی پۆرتوگالییان تێدایە و نزیکایەتی لە بونیادی زمانییشیاندا هەیە. هۆکارەکەشی بالآدەستی پۆرتوگال بوە لە دەریاوانیی و بازرگانییدا. بەوەش دەکرێت بوترێت، کە زۆرینەی زمانە تێکەڵەکان لە بنەڕەتدا لەسەدەی پانزەیەمەوە لە (زمانی تێکەڵی یەکەم Proto-Sabir)ی بناغە پۆرتوگالییەوە دروستبوێتن. تەنانەت دەڵێن پۆرتوگالی خۆیشی زمانێکی تێکەڵ بووە.

3- تیۆریی نوێکردنەوەی فەرهەنگی زمانیی: ئەم تیۆرییەش لە ژێر کاریگەریی تیۆریی تاکڕەچەڵەکییدا دانراوە. زمانە تێکەڵەکان فەرهەنگەکەی خۆیان نوێدەکەنەوە، ئەوەش بە دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ زمانێکی تردا، کە هەمیشەش پێش پێواژۆی دروستکردنی زمانە دەستکردەکان (بەکریۆلکردن Creolization) دەبێت. زمانە تێکەڵەکانیش بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی بەکارهێنەرانی، وشەی لە زمانی بالآدەستی ناو کۆمەڵ دەخوازێت. پێشنیازی هەردوو چەمکی (Supralexilication) و (بەلێکسیککردنەوە Relexilication) دەکات. یەکەمیان تەنها پەیوەندیدارە بە فەرهەنگ و بارودۆخی فەرهەنگەوە و دووەمیشیان بۆ گۆڕینی فەرهەنگی کۆنە بە فەرهەنگێکی نوێ، چ بە تەواوی بێت، یان بەشێکی بێت. وەك ئەوەی کە زمانی تێکەڵی پۆرتوگالی یەکەم تەنها وشەی لە زمانی ڕۆمانی وەرنەگرتوە، بەڵکو لە زمانەکانی چینیی و پانتۆ و ئینگلیزیی و هۆڵەندیی و... هتدەوە وەریگرتون.

4- تیۆریی نوێکردنەوەی بونیادی ڕێزمانیی: بە بڕوای تیۆریی تاکڕەچەڵەك و فرەڕەچەڵەك زمانە کریۆلەکان هەر زمانە پیجینەکانن و دوای گۆڕان لە بونیادی زمانی و ڕیزمانییاندا ئاخێوەران وەك زمانی پەیوەندیکردنی خۆیان وەریانگرتووە. سەرچاوەی ئەو گۆڕان و نوێبوونەوەیەش فرە لایەنە.

5- تیۆریی لەیەکچون و جیاوازیی: ئەمەش تیۆرییەکی فێرکردن و فێربوونی زمانی دووەمە. جەختی ئەم تیۆرە لەسەر ڕادەی نزیکی و لێکچون و جیاوازیی بونیاد و دارشتە زمانییەکانی زمانی یەکەم و زمانی دووەمە. بە بڕوای ئەم تیۆرییە ڕێژەی جیاوازیی و دارشتە جیاوازەکانی زمانی یەکەم و دووەم گرفتی فێربوون دروستدەکەن و دەبنە هۆی دروستبوونی هەڵەی زمانی و خراپ گواستنەوەی زانیاریی لە قسەکردندا، کە پێیدەوترێت (بەیەکداچونی زمانیی) (لطفي بقرية: 37).

ئەم تیۆرە لەوەوە سەریهەڵدا، کە فێرخوازان لە کاتی بەکارهێنانی زمانی دووەمدا بەپێی پێڕەو و بیرکردنەوەی زمانی یەکەمیان زمانی دووەمیان بەکاردەهێنا، وەك ئەوەی (لادۆ) دەڵێت: "تاکەکان هەوڵی ئەوە دەدەن کە دارشتە و واتا و دابەشکردنەکان لە زمانی یەکەمەوە بگوازنەوە بۆ زمان و کەلتووری زمانە بیانییەکە. ئەوەش لە کاتی دەربڕیندا وەك هەوڵێك بۆ پەسەندکردن و زاڵبوون بەسەر زمان و ڕۆشنبیرییەکەدا، ئەنجامیدەدەن (سوزان م.جاس و لاری سلنیکر،2009: 107)". ئەوەش بەو واتایە دێت، ئاخێوەر بە کەلتووری زمانێك بیردەکاتەوە، بەڵام بە زمانێکیتر قسەکردن دەکات و لە ئەنجامیشدا تێکەڵکردنی کۆدەکانی دوو زمانەکە دروستدەبێت (برتل مالبرج،2010: 232). هەر لەمبارەوە (هۆلستین) و (مارچینا) لێکۆڵینەوەیەکیان لە نێوان زمانەکانی (هۆڵەندیی و ئینگلیزیی)دا ئەنجامیانداوە. بۆیان دەرکەوتوە، کە هۆڵەندییەکان نکۆڵییان لە بوونی (ڕستیلە) لە زمانی ئینگلیزییدا کردووە، چونکە

باوەڕیان وایە، ناکرێت لە زمانەکانی تریشدا پێکهاتەی هاوشێوەی ئەوانەی زمانەکەی خۆیان هەبێت، (داگۆت) و (لاوفێر)یش لەو لێکۆڵینەوەیەی دەربارەی زمانەکانی (عیبری و ئینگلیزی) ئەنجامیاندا، بۆیاندەرکەوت، کە ئاخێوەرانی زمانی عیبری لە کاتی قسەکردندا بە زمانی ئینگلیزی خۆیان لە (ڕستیلە)ی ئینگلیزی دەپاراست و بە کرداری تێنەپەڕ دەریاندەبڕی، چونکە (عیبری) (ڕستیلە)ی نییە، هەربۆیە گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە لە خۆلادانی زمانی و تێکەڵکردنی دوو زمانەکەدا، ئاڵۆزی و گرانی دارشتە زمانییەکانی زمانی دووەم کاریگەرییەکی زیاتری لە جیاوازی پێڕەو و پێکهاتەکانی دوو زمانەکە هەیە (سوزان م.جاس و لاری سلینکر،2009: 189-190).

2-1/3) ڕوانگە ئاوەزییەکان:

ئەم ڕوانگەیە زیاتر پشت بە هۆکاری ناوەکی مرۆڤ و بیرکردنەوەی تاکی ئاخێوەر و توانای دەسەلاتشکانەوەی بەسەر زمانبەکارهێناندا دەبەستێت. هەوڵیشدەدات لە ڕوانگەی بۆچوونەکانی (چۆمسکی)یەوە، توانستی کۆدگۆڕینەوە و توانستی کۆد_تێکەڵکردنی تاکەکان دەستنیشانبکات، چونکە (چۆمسکی) باوەڕی بە داهێنەری زمانی مرۆڤ و توانستی بەرهەمهێنانی ڕستەی نوێ و تێگەشتنی تاکەکان لەو ڕستانەی کە هێشتا نەیبیستوون، هەیە. (ویدۆوسن،2008: 146-148). بەپێی ئەم بۆچوونە ئاخێوەر خۆی چاودێری قسەکردنەکەی خۆی دەکات و هەوڵدەدات لە ڕووی دەنگ و فەرهەنگ و ڕێزمانەوە، کۆنترۆڵی بکات (سوزان م.جاس و لاری سلینکر،2009: 403).

3-1/3) ڕوانگە کۆمەلآیەتییەکان:

ئەم ڕوانگەیە مەبەست لێی دۆخ و دەوروبەری بەکارهێنان و تێکەڵکردنی دوو زمانەکەیە: بەپێی چین و پلەی کۆمەلآیەتی، تەمەن و توخم، پیشە، ئاستی خوێندەواری و ڕۆشنبیری، کەلتوور و دابونەریت و... هتد. بۆ نموونە لەو کۆمەڵیانەی بە زۆری پیاوان لە دەرەوەن و ژنانیش لە ماڵەوەن، ڕێژەی کۆد_تێکەڵکردنی ژن و پیاو جیاوازە (شادان شوکر،2013: 14).

لەلایەکیترەوە لە کۆمەڵدا دوو دیاردەی تر هەن، کە بەردەوام کاریگەرییان لەسەر ئاخێوەران هەیە و چۆنێتی زمانبەکارهێنانیان (بە کۆد_تێکەڵکردن و کۆدگۆڕینەوەیشەوە)، ئەوانیش (ڕێککەوتنی کۆمەلآیەتی) و (پێکدادانی کۆمەلآیەتی)ین (Carmen Llamas,2007: 209): یەکەمیان بەرەو یەکگرتنی زمانی و دووهەمیشیان بەرەو فرەیی زمانییان دەبات. (وێڵد H. Wyld) باوەڕی بە دووهەمیان هەبوو، چونکە باوەڕی وابووە ململانێی کۆمەلآیەتی و شانکێی زمانی زاڵترە وەك لە ڕێککەوتن، بەلآم (یسپێرسن) باوەڕی وابوە، کە لە ڕابوردوودا ڕێککەوتن و یەکگرتن و تێکەڵبوون و توانەوەی زمانەکان لە بۆتەی یەکدیدا زاڵتربوە و لە داهاتووشدا زیاتر دەبێت (محمود السعران،1963: 170-171). ئەوەشمان لە بیر نەچێت، کە ڕێککەوتن لە کۆمەڵە تاك کەلتوور و تاکزمانەکاندا زاڵترە، بەلآم ململانێ و پێکدادانی کۆمەلآیەتی، کە خۆی لە ململانێی دوو کەلتوور و ڕۆشنبیری جیاوازدا دەبینێتەوە، لە هەموو کۆمەڵەکاندا بەدیدەکرێت، بەلآم نیشانەیەکی زەقی کۆمەڵ جووت_زمانەکانیشە. بە کورتی واتە هەموو کۆمەڵێك لە ڕێکەوتنی کۆمەلآیەتی و ململانێی کۆمەلآیەتیدایە، کە لە ڕێگەی ڕێکەوتنی زمانی و ململانێی زمانییەوە خۆی دەنوێنێت. ئەمەش خۆی لەخۆیدا ڕێگە خۆشکەرە بۆ دیاردەکانی کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردن.

بۆ شیکردنەوەی ئەم دوو بابەتە و کاریگەری زمانەکان لەسەر یەکتری، زانستی زمانی کۆمەلآیەتی لە پێواژۆی کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردندا گرنگی بە پەیوەندی نێوان کۆمەڵی ئاخێوەران هەردوو زمانەکە و ڕێکخستنی کۆمەلآیەتییان دەدات (برتل مالبرج،2010: 231) و کاریگەری شوێنی نیشتەجێبوون و گۆڕینی شوێن (Carmen Llamas &..., 2007: 110) دەدات.

ململانێی زمانی کۆمەڵێك هۆکاری ناوخۆیی و دەرەکی هەن، کە دروستیدەکەن. لە هۆکارە ناوخۆییەکان: فێرکردن (فێرکردنی زمانی بیانی، یان فێرکردن بە زمانی بیانی)، زمانی بەکارهاتو لە بازاڕی کار و ڕاگەیاندن. هۆکارە دەرەکییەکانیش وەك: ئایین، سیاسەت، سەربازی، ئابوری، جیهانگیری کۆمەلآیەتی، زانستی (ابراهیم بن علی الدبیان،2006: 3).

یەکێك لەو تیۆرییە پەیوەندیدارانەی لە ڕوانگەی زانستی زمانی کۆمەلآیەتییەوە دانراون، تیۆری دەروازەی پەیوەندیکردنە. ئەم تیۆرییەش (تیۆری دەروازەی پەیوەندیکردن)، تیۆرییەکی تری فێربوون و فێرکردنی زمانی دووەمە. بنەمای سەرەکی ئەم تیۆرییە ئەوەیە، کە هانی فێرخواز دەدات بۆ بەکارهێنانی ئەو زمانەی، دەیەوێت فێری ببێت. بەپێی ئەم تیۆرییە، توانستی پەیوەندیکردن و کۆدگۆڕینەوە بە زمانی بیانی توانستێکی کۆمەلآیەتییە (لطفي بقرة:34).

لە کاتی فێربوونی زمانی دووەمدا فێرخواز هاندەدرێت، کە زمانی دووەمەکەی لە پەیوەندیکردن و گفتوگۆدا بەکارهێنێت. بەلآم بەهۆی کەمی توانستی زمانی دووەمی، فێرخواز پەنا بۆ ستراتیژگەلێکی دیکەی پەیوەندیکردن دەبات وەك: (سوزان م.جاس و لاری سلینکر،2009: 374)

1. هەوڵدان بۆ نزیککردنەوە، واتە دەربڕینی بەشێکی وشەکە وەك نموونەی (7-ا)، کە لە بنەڕەتدا مەبەستی (7-ب) بووە.
2. وەرگێڕانی وشەبەوشەی وشە و ڕستەکان لە زمانی یەکەمەوە بۆ زمانی دووەم، وەك نموونەی (8).
3. زمانگۆڕین، گۆڕینی وشە و دەستەواژەکان لە زمانی دووەمدا و هاوشێوەکردنیان بە فۆنەتیکی زمانی یەکەم، وەك لە نموونەی (9) دەردەکەوێت.
4. خۆلادان لە دەربڕینی وشەی زمانی دووەم. وەك نموونەی (10-ا)، کە مەبەستی بووە نموونەی (10-ب) دەربڕێت.

(7) ا)/ بۆری Pipe/

ب)/ بۆری ئاو Pipe Water/

(8) ئەو کەسێکی تری بانگکرد بۆ خواردنەوە. (He invite other person to drink).

(9) ا) /بالَن Balon/

ب) /بالۆن/

(10) ا) ئاو (شەربەت) (Water (Mumble)

ب) (گیراوەی ئاو-The Water Spills)

2/3) شێوازەکانی کۆد_تێکەڵکردن:

کۆد_تێکەڵکردن وەك هەر دیاردەیەکی تری زمانی و کۆمەلآیەتی شێوە و جۆری هەیە. کۆد_تێکەڵکردن بەگشتی دەکرێت بە دوو شێوەوە (شێوەی چەسپاوی کۆد_تێکەڵکردن) و (شێوەی کاتی کۆد_تێکەڵکردن).

1-2/3) شێوەی چەسپاوی کۆد_تێکەڵکردن/ کۆد_تێکەڵکردنی کۆمەڵایەتی:

لە تێکەڵکردنی بونیادی ڕێزمانی و کۆد و یەکە زمانییەکانی دوو زمان یان زیاترەوە دروستبوون و مێژوویەك بەسەر بەکارهێنانیاندا تێپەڕیوە و بوون بە زمانی دایکی نەوەیەك و لە هەندێك وڵاتیشدا کراون بە زمانی فەرمیی دەوڵەت و ناسنامەی نەتەوەیی گەلەکانیان. بەڵام هەندیکجار و لە زۆر شوێنیش بە چاوێکی کەم لێیاندەڕوانرێت و کۆمەڵێك ناویان لێناوە، وەك (زمانی ڕەشۆکی، زاری تایبەت، کریۆلی، زمانی ڕەشپێستە بچوکەکان)، بەڵام لە بەرامبەریشدا هەندێك لە زمانەوانان وەك هۆکارێکی گرنگ و باوی پیوەندیکردنی کۆمەڵایەتیی، پەسەندیانکردووە (جولییت غارمادی،1990: 189). ئەم زمانە تێکەڵانە بە گشتیی کۆمەڵێك تایبەتمەندییان هەیە، گرنگترینیان ئەمانەن:

1- (زمانە تێکەڵەکان بەشێوەی جیا و سەربەخۆ لە دوو زمانەکە گەشە دەکەن.

2- بە خێرایی گەشەدەکەن و ڕووبەری جوگرافییان فراواندەبێت. وەك ئەو زمانە (پیجین) و (کریۆل)انەی کە لە ماوەی (25)ساڵدا لە باکوری زەریای هێمن و باشوری کیشوەری ئەفەریقا و ناوچە سنوورییەکانی نێوان ڕوسیا و نەرویجیان بلاوبوونەوە.

3- هەندێکیان وەك چۆن خێرا گەشەدەکەن، هەر بەو خێراییەش لەناودەچن. بەڵام مەرجیش نییە بۆ هەموو زمانە تێکەڵەکان بە هەمان شێوە بێت. وەك ئەو شێوە قسەکردنە تێکەڵەی، کە لە سەربازگە نازییەکاندا لە ماوەی جەنگی جیهانیی دووهەمدا دروستبوو و دواتر دوای نەمانی نازییەکان و جەنگ، زمانەکەش نەما (جولییت غارمادی،1990: 191-192)).

4- ئەم جۆرە زمانانە مۆرفۆلۆژیی و مۆرفۆسینتاکسی و سینتاکسی تایبەت بە خۆیان نییە (هدسن،1987: 112).

گرنگترین و باوترینی جۆرەکانی زمانە تێکەڵەکان، ئەمانەن:

1- زمانی بێکەس (Pidgin): زمانێکی باو و بلاوی ئەم سەردەمەیە لە زۆر شوێنی جیهاندا بلاوبوەتەوە. وەك تانە لێدان پێی دەوترێ زمانی شکاو (Carmen Llamas &...,2007: 20). چەمکەکەی لە زمانی ئینگلیزییدا وەك ئیدیۆم، بۆ ئەو زمانانە بەکاردێت، کە لە تێکەڵکردنی زمانی ئینگلیزیی و زمانی چینییەوە دروستبوون (بێرنارد کەمری و...،2007: 28). زمانە پیجینەکان زمانگەلێکن داتاشراون، بۆ مەبەستێکی کارەکی و مەیدانی و بۆ پەیوەندیکردن لە نێوان ئەو کۆمەڵە خەڵکانەی، کە زمانێکی هاوبەش لە نێوانیاندا نییە، دروستدەکرێن. بە گشتیی سادەن و ئاسانن بۆ فێربوون، هەروەها کۆمەڵیش بە شێوەیەکی سروشتی دروستی دەکات، وەك ئەوەی لە ئەوروپا کرێکارانی بیانی زمانی پیجینی خۆیان لە ناوخۆیاندا دروستدەکەن، یان ئەوەی وڵاتی داگیرکەر بۆ پەیوەندیکردن بە ژێردەستەکانییەوە، یان وەك ئەڵقەی پەیوەندی نێوان زمانە ستانداردەکە و زار و شێوەزارەکانی دروستدەبن (هدسن، 1987: 110). لە زۆر شوێنیش کراون بە زمانی فەرمیی، وەك (توك پیسین) و (پیسلاما) لە (پاپوا گینیای نوێ) و دوورگەی (فانواتۆ) (حسێنی عقوبی،2007: 146). زمانە پیجینەکان لە هەر وڵات و کۆمەڵێکدا ناوێکی تایبەت بەو کۆمەڵگەی هەیە

2- زمانی فراوانکراو (Creol): ئەمەش شێوەیەکی تری تێکەڵکردنی کۆدەکانی دوو زمانە. بەڵام ئەم جۆرەیان دەستکردە و بە سوودوەرگرتن لە بیری (پیجین) دروستکراون. شێوازگەلێکی قسەکردنی گشتیی بوون، لەناو کۆمەڵ نیشتەجێکراوەکان (کۆلۆنییەکان)ی سەر زەریاکانی (ئارام و هیندیی و ئەتڵەسیی) لەسەدەی هەژدەدا دروستکراون (Carmen Llamas &...,2007: 210). وەك زمانی (ئیسپرانتۆ Esperanto).

هەروەها ڕێژەی (10%)ی دانیشتوانی سیرالیۆن زمانێکی کریۆلی وەك زمانی دایکیی خۆیان بەکاردەهێنن و قسەکردنی پێدەکەن و (85%)یشیان وەك زمانی دووەم بەکاریدەهێنن، هەروەها کریۆلی بناغە ئینگلیزیی لە (جامایکا) و (گۆیانا) بەکاردێت و کریۆلی بناغە فەرەنسییش لە (هایتی) بەکاردێت (بێرنارد کەمری و...،2007: 43-44). لەمەوە کە باسمانکرد پێواژۆی (بەکریۆلکردن Creolization) سەرییهەڵدا. (ئەکریۆلیت)یش پێواژۆیەکە دوای (بەکریۆلکردن) ڕوودەدات، کە تێدا کەسانی چینی سەرەوەی کۆمەڵ لە ڕۆشنبیر و خوێندەوەران بەکاریدەهێنن (Carmen Llamas &...,2007: 205).

3- زاری پەیوەندیکردن/دروستکراو: ئەمەش جۆرە زارێکە یان زمانێکە، لەو کۆمەڵانەدا دروستدەکرێن کە زمانێکی هاوبەش یان ستانداردیان نییە، ئامانج لە دروستکردنیشی بۆ پەیوەندیکردنە (Carmen Llamas &...,2007:212). وەك ئەوەی ساڵانێك (پارتی کرێکارانی کوردستان) بانگەشەی بۆ دەکرد (زمانی سورمانجی). لە جیهانیشدا و بە تایبەتی لە ڕۆژئاوا، دوای لاوازبوون و بەرتەسکبوونەوە و نەمانی زمانی لاتینی، بیرۆکەی زمانێکی دروستکراو سەرییهەڵدا (لویس جان کالْفی،2012: 268)، وەك زمانی (ئیسپرانتۆEsperanto)[8] و زمانی(ئینگلیزیی بنەڕەتی English Basic) (هدسن 1987: 109). بەڵام ئەم هەوڵانە زۆرینە ڕەهایان سەرکەوتو نەبوون.

2-2/3) کۆد_تێکەڵکردنی کاتیی/کەسیی:

ئەم شێوە لە کۆد_تێکەڵکردن ئاخێوەران ڕۆژانە لە کات و بارودۆخی جیاوازدا بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکی کاتی پەنای بۆ دەبەن و بەکاریدەهێنن. واتە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە. بە ڕای (هاڵ R. Hall) بەرهەمهێنانێکی سروشتی زمانە تێکەڵکانە، کە ڕەنگە بۆ چەند کاتژمێرێك بێت، یان بۆ هەر کاتێکە کە پێویست بوو: "لە نێوان فرۆشیار و کڕیار، گەشتیار و ڕێنوێن، بەرپرس و بەردەست و خاوەنکار و کرێکار" (جولییت غارمادی،1990: 191). بەوپێیە کە بابەتی لێکۆڵینەوەکەی ئێمەیش لەسەر کۆدگۆڕینەوە و کۆد_تێکەڵکردنە لە نێوان زمانی کوردیی و زمانی ئینگلیزییدا، دەبێت ئەوە بڵێین، کە چەند ساڵێکە فێربوون و بەکارهێنانی زمانی ئینگلیزیی لە زۆر بواری (زانستیی، پەروەردەیی، تەکنۆلۆژیی، بازرگانی و ئابووریی، سیاسی)دا بوە بە پێویستی و مەرجێکی گرنگیی دەستکەوتنی هەلی کار و نواندنی پسپۆڕییە زانستییەکان. سەرەڕای ئەوەش ژمارەیەکی زۆری کورد بەهۆی ژیانی کۆچبەریی و ژیان لە وڵاتانی بیانیدا، ناچاربوون کە فێری زمانی ئینگلیزیی، یان زمانانی تری بیانی بوون. وەك چۆن لەسەردەمانی پێشتردا تێکەڵکردن بە کاریگەریی دراوسێیەتی و ئایین و جەنگ و ژێردەستەیی و داگیرکارییەوە، کۆد_تێکەڵکردن لە نێوان زمانی کوردیی و زمانەکانی فارسیی و عەرەبیی و تورکییدا ڕوویدەدا، دەگونجێت و دەشکرێت ئەو تاکە جووت_زمانانەی کۆمەڵی کوردیی، بۆ بەدیهێنانی خواست و ئامانجەکانیان، کۆدی دوو زمانەکەیان لە ژیانی ڕۆژانەیاندا تێکەڵبکەن. ئەو تێکەڵکردنەش هەندێکجار بە ئاگایانە و مەبەستدارە و هەندێکجاری تریش نائاگایانە و بێ مەبەستە (Barbara & Almeida,2009:7)، یان دەتوانین بڵێین لە کاتی پەیوەندیکردندا ، هەندێکجار لە ژێر چاودێرییەکی توندی ئاخێوەردایە و

هەندێکجاری تریش بە شێوەیەك دەردەکەوێت کە ناچارییانە بێت و ئاخێوەر نەتوانێت خۆی لێی لابدات (جولییت غارمادی،1990: 182).

کۆد_تێکەڵکردنی نائاگایانە پێواژۆیەکی دەروونییە و ئاخێوەر بەبێ ئەوەی هەستی پێبکات، ئەنجامیدەدات، واتە بە ویستی خۆی نییە. ئەوەش بەهۆی ئەوەی، کە لە نەستیدا دەگاتە خاڵێك کە پێویستە بۆ گەیاندنی بیرەکەی و تەواوکردنی قسەکردنەکەی، بە بێئەوەی بیری لێکردبێتەوە، ئەنجامیدەدات. ئەوەش بەهۆی کاریگەریی و تێکەڵبوون و توانەوەی کەلتووریی و هاوشێوەیی هەندێك لە کۆد و بونیادە زمانییەکان و هەندێکی تر لە هۆکارەکانی (کە لە 2/1دا باسمانکرد)، ڕوودەدات، وەك ئەوەی کەسانی دیگلۆسی و کۆمەڵ جووت_زمانەکان ئەنجامیدەدەن.

کۆد_تێکەڵکردنی بە ئاگایانە/دەستکردیش ئەوەیە کە ئاخێوەر خۆی بە ئەنقەست و بۆ مەبەستێك ئامانجێك، ئەنجامیدەدات. ئەوەش بەوە دەبێت، ئاخێوەر دەتوانێت زیرەکانە و وەك ئاخێوەرێکی ڕەسەنی هەردوو زمانەکە، بەکاریانبهێنێت. بە سوودوەرگرتن لە فەرهەنگی هەردوو زمانەکە و سینتاکس و مۆرفۆلۆژیی هەرکام لە دوو زمانەکەی، تێکەڵکردنی کۆدەکانی دوو زمانەکە لەو دوو ئاستەدا بە لێهاتوویی ئەنجامدەدات.

3-3) پێکهاتە زمانییەکانی کۆد_تێکەڵکردن:

وەك لە پێناسە و ناساندنەکەیدا ڕوونمانکردەوە، کۆد_تێکەڵکردن تێکەڵکردنی یەکە دەنگیی و مۆرفۆلۆژیی و فەرهەنگییەکان و بونیاد و ڕیزبوونە سینتاکسییەکانی دوو زمان، یان زیاترە. وەك ئەوەی (بهاتیا و ڕیچ) کە (مۆرفیم، وشەکان، فریزەکان، کلۆزەکان و ڕستەکان)نیان بۆ تێکەڵکردنی کۆدەکان دیاریکردووە (شادان شوکر،2008: 6).

(پیتەر مۆیسکین) (Pieter Muysken,2000: 3) لە ڕوانگەی زانستی زمانەوە، سێ شێوەی کۆد_تێکەڵکردنی (ناو_ڕستەیی Intra-Sentential)ی جیاکردووەتەوە. ئەوانیش:

1- تێکردن: تێکردنی یەکەی فەرهەنگی (مۆرفیمە بەندەکان بێت یان وشەکان)، یان پێکهاتەیەکی سینتاکسی (زیادکردنی حوکمکەر و دۆخدەرەکان، یان فریزێك، یان تەواوکەرێك) لەم زمانەوە بۆ زمانەکەی تر. وەك ئەوەی لە تێکەڵکردنی فەرەنسیی و عەرەبییدا لە باکوری ئەفەریقا بەدیدەکرێت، لە (دەرکەتنی بکەرێکی زیادە، فراوانکردنی فریزی ناوی بکەریی، فراوانکردنی ڕستەکە بە ڕستەی پێشناویی تر، دەرکەوتنی مۆرفێمی بەندی وەها کە پێشتر لە عەرەبییدا نەبوون) (جولییت غارمادی،1990: 180).

تایبەتمەندییەکانی بریتین لە: یەك یەکەیە، بەیەکداچوویی، وشەی مەبەست، یەکەی دیاریکراو، تێکەڵکردنی تەلەگرافی، پێکەوەبەستنی مۆرفۆلۆژیی.

2- گۆڕینەوە: گۆڕینەوەی یەکە فەرهەنگی و سینتاکسییەکان بە هی زمانەکەی تر، یان گۆڕینی بونیاد و ڕیزبوونی پێکهاتە سینتاکسییەکان بەوەی زمانەکەی تر. تایبەتمەندییەکانی بریتین لە: (فرەپێکهاتەیی، بەیەکدانەچوویی، یەکە درێژەکان، یەکە ئاڵۆزەکان، هاوەڵکار، بەستەر، چەسپاندن لە قسەکردندا، هێمایی/نیشانەیی، لە سنووری فرێزی سەرەکییدا، لاوەکی، لاواز و بێهێز، هاوهێڵی سینتاکسی، دووبارەبوونەوە.

3- گونجاندنی فەرهەنگیی: دیاریکردن و جیاکردنەوە و گونجاندنی کۆد و پێکهاتە زمانییە تێکەڵکراوەکانە لەگەڵ فەرهەنگی زمانەکەدا، تایبەتمەندییەکانی بریتین لە: ناپێکهاتەیی، ئاوێتەنەبوو، گۆڕینی فرەجۆر، گۆڕینی ئەرکی وشەکان، دیاریکردنی یەکە، جووتئاراستەیی، هاو هێڵی سینتاکسی، گونجان و تەواوکاریی مۆرفۆلۆژیی، هاوجۆری دەنگیی، Diamorphs، چالاککردن، تێکەڵکردنی ڕێکخستنەکان، فرەیاسایی.

لەم سێ خاڵەی (مۆیسکین)ەوە و لەو نمونانەی دواتر دەیانخەینە ڕو، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە چوار شێوەی زمانیی کۆد_تێکەڵکردن بەتایبەت لە ئاستەکانی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا هەن:

1- وشە و مۆرفیمە بەندەکان هی زمانێکیانە و ڕێسا مۆرفۆلۆژیی، یان سینتاکسییەکەی هی زمانەکەی تر.

2- وشە و قاڵبەکان هی زمانێکیانە و مۆرفیمەبەندەکان هی زمانەکەی تر.

3- هەندێك لە وشە و مۆرفیمە بەندەکانی هی زمانێکە و بەشێکی تریان هی زمانەکەی ترە.

4- وشە و مۆرفیمە بەندەکان و قاڵبەکانی لە ئاستی مۆرفۆلۆژییدا هی زمانەکەی ترە.

ئەم شێوە زمانییانەی کۆد_تێکەڵکردن لە تێکەڵکردنی کۆدەکانی زمانی کوردیی و زمانی ئینگلیزییشدا، لەو پێکهاتە زمانییانەی کە لە سەرەوە باسمانکرد، بەدیدەکرێن، سەرەڕای زمانەکانی فارسیی و تورکیی و عەرەبیی و...هتد. تێکەڵکردن لە نێوان زمانەکانی کوردیی و ئینگلیزیدا، ڕێژەکەی کەمترە وەك لە نێوان زمانەکانی کوردیی و تورکیی و فارسیی و عەرەبیی، هەرچەند سەر بە یەك خێزانی زمانیین، چونکە بەریەککەوتن و تێکەڵاوی کۆمەڵایەتی لە نێوان ئاخێوەرانی دوو زمانەکەدا کەم و سنووردارە. بەڵام تێکەڵکردن لە نێوان زمانەکانی کوردیی و فارسییدا ئاسانترە وەك لە زمانەکانی تر، چونکە زمانی فارسیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان زمانی فەرمیی و پەروەردەیە، هەروەها دراوسێی باشوری کوردستانە و پەیوەندی و ئاڵوگۆڕی فراوان و فرە لایەن لە نێوان هەردوو وڵاتدا هەیە، لە هەمووشیان گرنگتر هاوڕەچەڵەکیی زمانیی و لەیەکترچوونی فۆنەتیکیی و مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیی و تەنانەت هاوبەشیی واتاییش لە نێوانیاندا هەیە.

لێرەدا هەوڵدەدەین کۆد_تێکەڵکردن لە نێوان زمانی کوردیی و ئینگلیزییدا بخەینەڕوو، بە نموونەی زمانەکانی تریش ڕوونتری بکەینەوە:

یەکەم: لە ئاستی مۆرفۆلۆژیی و مۆرفیمە وشەدارێژەکان و وشە دارشتندا (چ وشەی لێکدراو بێت یان دارێژراو)، وەك ڕێگەیەکی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و پڕکردنەوەی بۆشاییە فەرهەنگییەکانی، تێکەڵکردن لە نێوان زمانەکانی کوردیی و ئینگلیزییدا بە فراوانی و فرەشێوەیی ڕوودەدات:

1- وشەی کوردیی و قاڵبی ئینگلیزیی[9]، وەك نموونەکانی (11).

2- وشەی کوردیی و ئینگلیزیی بە قاڵبی ئینگلیزیی، وەك نموونەکانی (12).

3- وشەی کوردیی و ئینگلیزیی بە قاڵبی کوردیی، وەك نموونەکانی (13).

4-   وشەی کوردیی و مۆرفێمی وشەدارِێژی ئینگلیزیی، وەك نموونەی (14).

5-   وشەی ئینگلیزیی و مۆرفێمی وشەدارِێژی کوردیی، وەك نموونەکانی (15).

6-   وشەی ئینگلیزیی بە قاڵب و کۆنجێکشنی کوردیی، وەك نموونەکانی (16).

11) /ڤینوار/= /ڤین+وار/=دیارخەر (ناو)+دیارخراو (ناو)

12) /رِەندگەلەریی، کوردماکس، دانیا سیتیی/= / دیارخەر(ناو)+دیارخراو (ناو)

13) /تاپیکردن، ، ئەکتیڤبوون/...

14) /ئیماڵەیشن/

15) /تاپپەر، گۆڵکەر/

16) /گالاکسیی نۆت، ئایفۆنی گۆڵد/...

سەرەرِای ئەمانە، کۆد_تێکەڵکردن لە نێوان زمانی کوردیی و زمانە دراوسێکانمان و زمانەکانی تری ناو کوردستان، مێژوویەکی درێژی هەیە و تا ئێستاش بەردەوامە، تەنانەت مۆرفێمی بەندی ئەو زمانانە، هاتونەتە ناو مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە:

1) ئەو مۆرفێمە بەندەی لە (17)دا خراوەتە رِو، لە زمانی عەرەبییەوە وەرمانگرتون، لە نموونەی (18)دا تێکەڵکراوە. هەروەها نموونەکانی (19)، وشەکان عەرەبیین و لاگر و بەستەرەکانیان کوردیین.

(17) (ە...).

(18)/دوکتۆرە/

(19)/ نارِازیی، عەمەلییەی سیاسیی، حەشدی شەعبیی.../

2) مۆرفێمە بەندەکانی وەك نموونەی (20)، تورکیین و لە وشەکانی (21)دا تێکەڵکراون. هەروەها وشەکانی (22)یش هەر تێکەڵکراوی کوردیی-تورکیین.

20) (-لی، -چی)

21) /قامیشلیی، شەمدینلیی، تونجەلیی، تەنەکەچیی، لەحیمچیی/...

22) /جەردەوان/=ناوی تورکیی+پاشگری وشەدارِێژی کوردیی. /قەرەهەنجیر/= ناوی تورکیی (قەرە)+ناوی کوردیی (هەنجیر)،

دووەم: لە ئاستی رِستەدا تێکەڵکردن لە بونیاد و شێوەی رِیزبوونی فرێزەکان و مۆرفێمە بەندە رِێزمانییەکاندا رِوودەدات. هەروەها دەربرِینی رِستەی زمانێکیان بە رِێزمانی ئەوی تریان، شێوەیەکی تری تێکەڵکردنە لە نێوان زمانی کوردیی و ئینگلیزییدا، کە بە پێی هاوشێوەیی، یان لێکچونی بونیادی رِێزمانی دوو زمانەکە و بوونی وشەی گونجاو لە هەردوولا، تێیکەڵکردنیان ئاسانتر دەبێت (Barbara & Almedia,2009:4). بە کورتی دەتوانین شێوەکانی تێکەڵکردن لەمانەدا کورتبکەینەوە:

1-دەربرِینی رِستەی کوردیی بە رِێزمانی ئینگلیزیی، وەك لە نموونەی (23)دا خراوەتە رِو.

23) - لەوێ چیت دەکرد؟

- من دەژەنی پیانۆ.

2- دەربرِینی رِستەی ئینگلیزیی بە رِێزمانی کوردیی: ئاخێوەرێکی رِەسەنی زمانی ئینگلیزیی رِستەیەکی وەك (24) دەردەبرِێت. بەڵام ئاخێوەرێکی کورد کە دەیەوێت بە ئینگلیزیی قسەکردن بکات، بە دوو شێوە هەمان رِستە دەردەبرِێت، وەك ئەوە دەکات کە لە کوردییدا وشە و فرێزەکان لادەدات، وەك نموونەکانی (25)، چونکە لە زمانی کوردییدا رِێگەی پێدەدرێت، وشەکان لابات و لە بریان جێناوی لکاو دابنێین، بەڵام جیاوازییەکە لەوەدایە کە لە ئینگلیزییدا جێناوی لکاو نییە، بۆیە زۆرجار وەك هەڵە لێیاندەرِوانرێت، وەك نموونەی (26).

24) "You want to push the Pen".

(25)   ا- Push pen.

ب- Pen push. (سوزان م. جاس و لاری سلینکر،2009: 194)"

(26) Man[s] came[s]. (پیاوەکان هاتن.)

(کاروان عومەر قادر، 2014)، نموونەی (26) بە هەڵە و گشتاندنی فێرخواز دادەنێت. بە رِای ئێمە رِاستە گشتاندنە، بەڵام هەڵەنین، بەڵکو بە پێی (تیۆری بێدەنگی) و (تیۆری ناوەندە زمانی Interlanguage Theory) دەکرێت بە سەرەتایەکی فێربونی زمانی دووەمی دابنێین. بە پێی تیۆری (Baby Talk)یش سەرەتایەکە بۆ تێکەڵکردنی کۆدەکان و دروستبونی زمانە تێکەڵەکان.

3- دەربرِینی فرێزە کوردییەکان بە پێی فرێزە ئینگلیزییەکان و بەکارهێنانی مۆرفێمە سینتاکسییەکانی، وەك نموونەکانی (27) و (28). هەروەها هاوشێوەی ئەم کۆد_تێکەڵکردنە لە نێوان زمانی کوردیی و زمانەکانی تری وەك تورکیی و فارسیی و عەرەبییشدا رِوودەدەن، وەك لە نموونەکانی (29) و (30)دا خراوەتە رِوو.

(27) سەیارە (parked) کراوە (in the) گەراجەکە.

(28) بە رای من (is that) هێزەکان پێشمەرگە (very) کارەمان.

(29) کاکە بلا زحمە بدە من دجاج.   (کوردیی-عەرەبیی)

(30) ما ئەرینا و محەمەدیم، حەز بە زمانی فارسی کردیم.

ئەنجام

لە پاش شیکردنەوەی بابەتەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە و شیکردنەوەی کارەکییانەی نموونەکان، گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

1- پەیوەست بەکۆدگۆڕینەوەوە، گۆڕینی وشەی زمانی کوردیی و بەکارهێنانی وشەی زمانی ئینگلیزی دیاردەیەکی باوەو بەهۆی هەڵبژاردنی جیاوازی کۆدەزمانییەکانی هەردووزمانەکەوە ڕوودەدات.

2- لەئاستی ڕستەدا زۆرترین و باوترین شێوەی کۆدگۆڕینەوە بەدیدەکرێت،کەپێیدەوترێت (نێوان ڕستەیی) وەك لەنموونە پراکتیکییەکانی توێژینەوەکەدا هاتووە.

3- مۆرفیمە وشەداڕێژەکان لەپرۆسەکانی وشەداڕشتندا(لێکدراو ،یان داڕێژراوبێت) وەك ڕێگەیەکی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و پڕکردنەوەی بۆشاییە فەرهەنگییەکان ،تێکەڵکردن لەنێوان زمانەکانی کوردی و ئینگلیزییدا بەفراوانی و فرەشێوەیی ڕوودەدات.

4- لەئاستی ڕستە تێکەڵکردن لەبونیاد و شێوەی ڕیزبوونی فرێزەکان و مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکاندا ڕوودەدات ، هەروەها دەربڕینی ڕستەی زمانێکیان بەڕێزمانی ئەوی تریان ،شێوەیەکی تری تێکەڵکردنە لەنێوان زمانی کوردی و ئینگلیزیدا.

پەراوێزەکان:

[1] دوو بۆچوونی جیاواز لەم بارەوە هەیە: یەکەمیان ڕای وایە، کە ئاخێوەر پێڕەوی سینتاکسیی و پێکهاتە فەرهەنگیی دوو زمانەکە بە جیا هەڵدەگرێت. بۆچوونەکەی تریش دەڵێت نەخێر جیاوازەکان بە جیا و لێکچوەکان و هاوشێوەکان بە تێکەڵی هەڵدەگرێت.

[2] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە :

Barbara E. Bullock and Almeida Jacqueline Toribio (2009), The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching, Cambridge University Press, www.cambridge.org.

[3] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Pieter Muysken (2000), Bilingual Speech (A Typology of Code-Mixing), First published, Cambridge University Press United Kingdom.

[4]شادان شوکر لە ماستەرنامەکەیدا بە ناوی زمان تێکەڵکردن لە ئاخاوتندا:

ا) هەرچەند لە بەرگی کۆتاییدا لە وەرگێڕانی ئینگلیزیی ناونیشانەکەیدا بە (Code-Switching) وەریگێڕاوە، کەچی ناونیشانە کوردییەکەی (زمانتێکەڵکردن)ە. ئەوەش بە ڕای ئێمە هەڵەیە و دەبوایە ناوە کوردییەکەی (کۆدگۆڕینەوە) بوایە، یان ناوە ئینگلیزییەکەی (Code-Mixing) بوایە.

ب) لە ناوەڕۆك و باسکردن و خستنەڕو و نمونەکانیشدا بە تێکەڵی باسی تێکەڵکردن و گۆڕینی زمانیی کردوە، لەوەشدا دەبوایە نمونە و لێکدانەوە پراکتیکییەکانی دەربارەی هەردو دیاردەکە بە جیا باسبکرانایە. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (شادان شوکر، 2008).

[5]بۆ ئەو خاڵانە سوودمان لەم سەرچاوانە بینیوە: Charles Feguson(1996:66)، Pieter Muysken (2000:225-239)، Ali M. Jukil (2012:234)، هدسن (1987: 109) ، اندریە مارتینی (2009: 90) ، سوزان م. جاس و لاری سلینکر (2009: 208-209) ، جان بیرو (2001: 128)، کامیز محمودزادە (1388هتاوی: 66-70)، کاروان عومەر (2014: 138)، ابراهیم علی الدبیان (2006: 3-87-88).

[6] بۆ نموونە ئاخێوەرێکی ئینگلیزی، کە زمانەکانی فەرەنسیی و ئەڵمانیی دەزانێت، دەچێتە ئەڵمانیا و دەیەوێت بە ئەڵمانی قسەبکات، بەڵام نیوەی ڕستەکەی بە پێی پێڕەوە فەرەنسییەکە دەردەبڕێت، بۆ نمونە:

?Tu as mein Fax be commen

[7] (س تیۆرییەکانی (1-1/3)، لە (غارمادی)یەوە وەرمانگرتووە.

[8] هەوڵەکانی دروستکردنی ئەم زمان و زارە دەستکردانە لە نێوان ساڵانی (1858-1914)دا بەردەوامبووە و هەندێکجار زیاتر لە زمانێکیان دروستکردوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (لویس جان کاڵفی،2012: 269-270).

[9] هەرچەند لە مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییدا قاڵبی وشەلێکدانی وا هەیە، کە دیارخەر بکەوێتە پێش ناوەوە، بەڵام بەو مەرجەی ئاوەڵناو بێت.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

یەکەم/ کتێب:

بێرنارد کەمریێ، جێرید دایەمەند، دەوگ واڵن و ك.دەیڤید هاریسن (2007)، زمان، و: کامیل محەمەد قەرەداغیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشك.

حسێنی یەعقوبیی (2007)، وەرگێڕان و پەیوەندی کەلتوورەکان، و: ئیسماعیل زارعی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس - هەولێر.

لویس جان کاڵفیی (2012)، شەڕی زمان و سیاسەتی زمانەوانیی، و: بەهادین جەلال، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی-دهۆك.

محەمەد مەعروف فەتاح (2010)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، چاپخانەی موکریانیی- هەولێر.

ه. د. ویدۆوسن (2008)، سەرەتایەك بۆ زمانەوانیی، و: هۆشەنگ فاروق، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی- دهۆك.

دووەم : نامەی ماستەر و دوکتۆرا:

شادان شوکر (2008)، زمان تێکەڵکردن لە قسەکردندا، (ماستەر)، کۆلێژی زمان- زانکۆی سەلاحەددین.

سێیەم : گۆڤار:

کاروان عومەر قادر، 2014، گۆڤاری زانکۆی سلێمانیی، درکپێکردنی زمانی ستاندارد و شیانی فێربوونی زمانی دووهەم، ژمارە (45)، بەشی زانستە مرۆڤایەتییەکان- زانکۆی سلێمانیی.

سەرچاوە فارسییەکان:

کامیز محمودزادە (1388ی هەتاوی)، دووزبانگی و ترجمە شفاهی.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

یەکەم/ کتێب

اندریة مارتینی (2009)، وظیفة الالسن و دینامیتها، ت: نادر سراج، الطبعة الاولى، المنظمة العربية للترجمة- بيروت.

برتیل مالبرج (2010)، مدخل الى اللسانيات، ت: سيد عبدالظاهر، الطبعة الاولى، المركز القومى للترجمة-القاهرة.

جان بيرو (2001)، اللسانيات، ت: الحواس مسعودى و مفتاح بن عروس، دار اللآفاق.

جولييت غارمادى (1990), اللسانة الاجتماعية, ت: خليل احمد خليل، الطبعة الاولى، دار الطليعة- بيروت-لبنان.

دانيال تشاندلر (2008)، أسس السيميائية، ت: طلال وهبه، الطبعة الاولى، بيروت - لبنان.
سوزان م. جاس و لارى سلينكر (2009)، اكتساب اللغة الثانية، (الجزء الاول)، ت: ماجد الحمد، جامعة الملك سعود-السعودية.
محمود السعران (1963)، اللغة و المجتمع (رأى و منهج)، الطبعة الثانية، الاسكندرية-مصر.
هادى نهر (1988)، علم اللغة الاجتماعى عند العرب، الطبعة الاولى، الجامعة المستنصرية.

دووەم: لێکۆڵینەوە:

ابراهيم بن على الدبيان (2006 / 1427هجرى)، الصراع اللغوى، قسم علم اللغة والدراسات السامية و الشرقية-كلية دارالعلوم-جامعة القاهرة.
لطفى بوقربة، محاضرات فى اللسانيات التطبيقية، جامعة البشار-معهد الادب واللغة- الجزائر.

سەرچاوە بیانییەکان:

Ali M. Jukil (2012), Motivations of Code-Switching in the Classrooms of the Department of English(200) مجلة (الاستاذ)، العدد.

Barbara E. Bullock and Almeida Jacqueline Toribio (2009), The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching, Cambridge University Press, www.cambridge.org.

Carmen Llamas, Louise Mullany, and Peter Stockwell (2007), the Routledge Companion to Sociolinguistic, London and New York...

Muayad Juma An-Nasralla (2012), The Advisability of Using English-Arabic Code Switching as a Teaching Strategy in EFL University Classroom: A Case Study, (201) مجلة (الاستاذ)، العدد .

Pieter Muysken (2000), Bilingual Speech (A Typology of Code-Mixing), First published, Cambridge University Press-United Kingdom.